

■ סדרת ניירות מדיניות ■

מעמד הביניים בישראל

זויה ניסנוב

נייר מדיניות מס' 2014.04

ירושלים, אב תשע"ד, אוגוסט 2014

עריכה : חיה קול-אל אייכנראנד
עורכת הפרסומים : ענבל גפני

כתובת המרכז : רחוב האר"י 15, ירושלים
טלפון : 02-567-1818
פקס : 02-567-1919

דואר אלקטרוני : info@taubcenter.org.il
כתובתנו באינטרנט : www.taubcenter.org.il

נדפס בדפוס פרינטיב בע"מ

מעמד הביניים בישראל

זויה ניסנוב*

תקציר

ברוב מדינות העולם נהוג כיום לחלק את המעמדות הסוציו-כלכליים למעמד נמוך (עניים), מעמד בינוני ומעמד גבוה (עשירים). המחלוקת סביב השאלה אם ריקי כהן מחדרה, שאליה התייחס שר האוצר יאיר לפיד בעמוד הפייסבוק שלו, שייכת למעמד הביניים, מעוררת את הצורך להגדיר מחדש את הגבולות של שלושת המעמדות בחברה הישראלית. רבים רואים במחאה החברתית שהתרחשה בקיץ 2011 עדות להתגבשותו של מעמד הביניים בישראל, אך נשאלת השאלה מהו מעמד הביניים ואיך יש להגדיר אותו. האם מילת המפתח היא "מעמד" (class), דהיינו פרטים החולקים סטטוס חברתי דומה, או שמדובר ברובד האמצעי בהתפלגות ההכנסות, כך שהמאפיין היחיד המאחד את הפרטים המשתייכים אליו הוא רמת הכנסה? הקושי לזהות את מעמד הביניים ולהגדירו במדויק יש בו כדי להסביר את העובדה שהמאמר שלהלן אינו מתמקד בהגדרה מסוימת אחת, אלא בוחן את התפתחות מעמד הביניים בישראל בעשור האחרון מתוך התייחסות למגוון היבטים ויישום מבחר שיטות מדידה. המחקר מתבסס על נתונים מסקרי הכנסות של משקי הבית בישראל, כפי שאספה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנים 2002–2011.¹

* ד"ר זויה ניסנוב, חוקרת במחלקה לכלכלה באוניברסיטת בר-אילן.
¹ בשנים שלפני 2002 לא נכללה אוכלוסיית מזרח ירושלים בסקר ההכנסות.

1. השינויים בחלקו של מעמד הביניים בכלל האוכלוסייה בישראל בשנים 2002–2011

חוקרים רבים מדגישים את קיומו של מעמד ביניים גדול וחזק כגורם חיוני בהתפתחות הכלכלית (Birdsall, 2010; Easterly, 2001; Foster and Wolfson, 2010; Landes, 1998; Thurow, 1984).

לפיכך, לניתוח השינויים בגודלו של מעמד הביניים יש חשיבות רבה, הן בעיני כלכלנים והן בעיניהם של קובעי מדיניות המעוניינים ביציבות פוליטית ובצמיחה כלכלית. עם זאת, אין הסכמה לגבי הגדרת מעמד הביניים; חוקרים שונים מציעים הגדרות ושיטות שונות למדידת גודלו היחסי של מעמד זה באוכלוסייה.

היות שהשינויים במעמד הביניים משתקפים בשינוי בקיטוב ההכנסות, הרי שתחילה תיבחן השאלה אם החברה הישראלית נוטה להתפצל לשני קטבים עיקריים: עניים ועשירים. עלייה בדו-קוטביות, כלומר נטייתה של חברה מסוימת להתפצל לשני קטבים, מתרחשת בשני מקרים, יחד או לחוד: (1) ההכנסות של שתי הקבוצות מתרחקות זו מזו, דהיינו העשירים נעשים עשירים יותר, והעניים – עניים יותר; (2) ההכנסות בתוך כל אחת מהקבוצות מתקרבות זו לזו בגובהן.

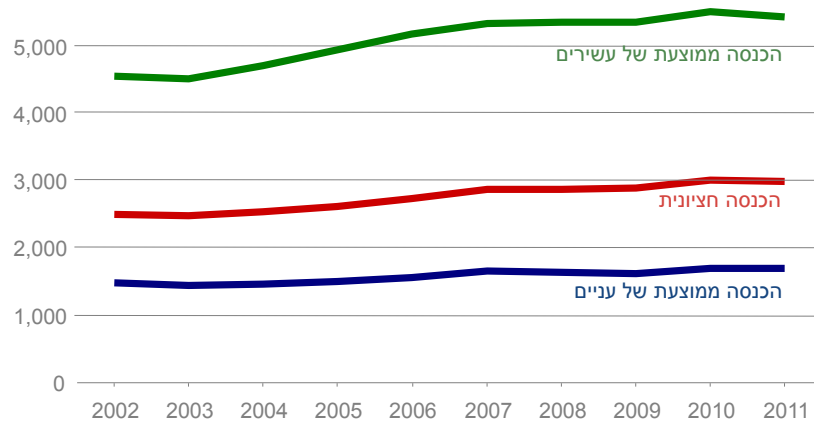
המסקנה הנובעת מכאן היא כי קיים קשר בין דו-קוטביות לאי שוויון: עלייה ברמת אי השוויון בין שתי הקבוצות מביאה עמה עלייה הן ברמת אי השוויון באוכלוסייה הכללית והן ברמת הדו-קוטביות. לעומת זאת, עלייה ברמת אי השוויון בתוך הקבוצות מביאה לידי עלייה באי השוויון הכללי, אך רמת הדו-קוטביות יורדת.

תרשים 1 מציג את המגמות בהכנסות הפנויות החודשיות (נטו) הממוצעות לנפש מתוקנת² בשתי הקבוצות לאורך השנים 2002–2011. העניים במקרה זה מוגדרים כבעלי הכנסות הנמוכות מההכנסה החציונית, ואילו העשירים הם בעלי ההכנסות הגבוהות מהחציון, כך שכל קבוצה מייצגת 50 אחוז מהאוכלוסייה. התרשים מציג את ההתרחקות בין המעמדות בישראל לאורך התקופה. בין 2002 ל-2005 היחס בין הכנסתן של שתי הקבוצות עלה מ-3.1 ל-3.3, בעיקר עקב עלייה בהכנסות העשירים. בהקשר זה חשוב לזכור כי השנים 2001–2003 ידועות אמנם כתקופת מיתון, אלא שלאחר היציאה מהמיתון שיעור הצמיחה בהכנסה הממוצעת של קבוצת העניים היה נמוך בהרבה מזה של קבוצת העשירים, ייתכן שבין השאר עקב הקיצוץ

² הכנסה משוקללת ריאלית (במחירי 2001) לנפש מתוקנת לפי הגדרת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בקצבאות. הפערים בשיעורי הצמיחה של ההכנסות בשנים 2002–2005 הם הגורם לעלייה באי השוויון בין הקבוצות, ובעקבות זאת עלתה רמת הדו-קוטביות.³ לאחר מכן הצטמצם מעט המרחק בין שתי הקבוצות, אך המשבר הכלכלי ב-2009, שבא בעקבות המשבר העולמי, שוב פגע יותר בעניים. ב-2010 התהפכו היוצרות, וההכנסות בקרב העניים צמחו יותר. יחס ההכנסות בין עשירים לעניים ירד לכדי 3.2, והשינוי לאורך כל התקופה, מ-2002 ועד 2011, הוביל לעלייה – קטנה אך מובהקת סטטיסטית – במדד הדו-קוטביות⁴ של ההכנסות נטו.

תרשים 1
ההכנסה החודשית הממוצעת לנפש מתוקנת*
בשקלים של 2001

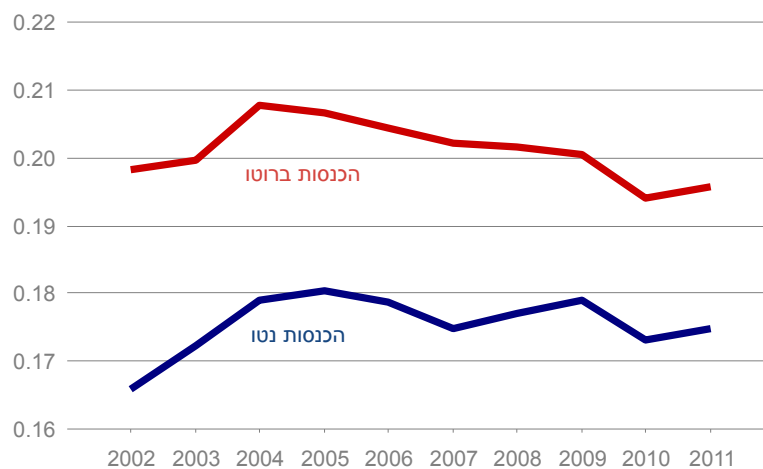
* העניים מוגדרים כבעלי הכנסות הנמוכות מההכנסה החציונית, ואילו העשירים הם בעלי הכנסות הגבוהות מהחציון

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

³ רמת הדו-קוטביות נמדדה באמצעות המדד שהציעו Foster and Wolfson (2010).
⁴ מגמה דומה נמצאה במדידה של רמת הדו-קוטביות לפי המדד שהציעו Deutsch et al. (2007).

תרשים 2 מציג את מדד הדו-קוטביות הן במדד של ההכנסה הפנויה נטו והן בהכנסה ברוטו, הכוללת תשלומי העברה (קצבאות שמעבירה הממשלה לאזרחיה). כצפוי, המדד לפי ההכנסות נטו נמוך יותר, אך המרחק בין שני המדדים הולך ומצטמצם לאורך התקופה. הירידה ביחס בין העקומות המייצגות את המדדים של שני סוגי ההכנסות מעידה על ירידה ביעילותם של המסים בצמצום הפערים בין עשירים לעניים.

תרשים 2
מדד הדו-קוטביות*, 2002–2011
לפי הכנסות ברוטו ולפי הכנסות נטו

* ההפרש בין רמת אי השוויון בין הקבוצות לבין אי השוויון בתוך הקבוצות עצמן, כפול היחס בין ההכנסה הממוצעת להכנסה החציונית. טווח המידות הוא לרוב בין 0 ל-1.

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

המשמעות החשובה ביותר של העלייה בדו-קוטביות היא ירידה בגודלו של מעמד הביניים. עם זאת, התשובה לשאלה מהו החלק היחסי של מעמד הביניים בכלל האוכלוסייה תלויה בשיטת המדידה. שיטות המדידה הנפוצות ביותר הן השיטות היחסיות. בנק ישראל משתמש באחת מהן להגדרת הטווח של מעמד

הביניים: "מעמד הביניים כולל את מי שהכנסתם גבוהה מ-75 אחוזים מההכנסה החציונית ונמוכה מ-125 אחוזים ממנה. המעמד הבינוני-גבוה כולל את מי שהכנסתו בין 125 אחוזים מההכנסה החציונית לבין פי שניים מההכנסה החציונית" (דוח בנק ישראל, 2012, עמ' 306). שיטת מדידה אפשרית נוספת היא הגדרת טווח הכנסה שבין 50 ל-150 אחוזים מההכנסה החציונית, אולם יש לקחת בחשבון שאין טעם להשוות בין שתי שיטות המדידה אלא רק בין השינויים לאורך זמן בכל אחת מהן, משום שלרוב ככל שטווח ההכנסה רחב יותר, חלקו היחסי של מעמד הביניים מכלל האוכלוסייה גדול יותר. לפיכך, מעמד הביניים שיתקבל לפי טווח של 50-150 אחוז צפוי להיות קטן מאשר סכום של שתי הקבוצות (75-125 אחוז ו-125-200 אחוז) המתקבל לפי הגדרת בנק ישראל.

מעניין לציין כי אם מגדירים את מעמד הביניים כשלושת החמישונים האמצעיים, דהיינו 60 אחוז מהאוכלוסייה, חלקו של מעמד זה בהתפלגות ההכנסות מייצג כ-52 אחוז.

מלוח 1 עולה כי שתי השיטות היחסיות למדידת שיעור משקי הבית המשתייכים למעמד הביניים מצביעות על מגמה מעורבת: ירידה בין 2002 ל-2005, עלייה בשנים 2005-2010 ושוב ירידה קטנה ב-2011. הממצאים משקפים את השינויים ברמת הדו-קוטביות שהוצגו לעיל. לאורך כל התקופה ניכרה ירידה בחלקן היחסי של שתי הקבוצות (מעמד הביניים והמעמד הבינוני-גבוה), בעיקר עקב ירידה בשיעור משקי הבית שהכנסתם נמצאת בטווח של 75-125 אחוז מההכנסה החציונית. הירידה החדה יותר במקרה של שיטת המדידה השנייה (50-150 אחוז) נובעת מירידה בשיעור משקי הבית המצויים בתחתית המעמד (בטווח 50-75 אחוז מההכנסה החציונית).

כפי שניתן לראות בלוח, למרות הציפייה, נמצא כי מעמד הביניים המוגדר לפי טווח של 50-150 אחוז מההכנסה החציונית גדול מזה שהתקבל מסכום של שתי הקבוצות בשיטת המדידה השנייה. הסיבה לכך היא העובדה כי בטווח של 50-75 אחוז נכללים יותר משקי בית מאשר בטווח של 150-200 אחוז מההכנסה החציונית, כלומר, מעמד הביניים בישראל אינו סימטרי.

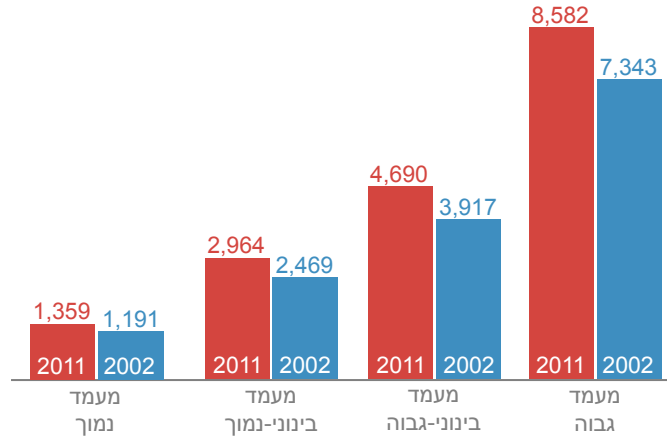
לוח 1. גודל מעמד הביניים לפי שיטות המדידה היחסיות

שיטת מדידה 2 50%-150% מההכנסה החציונית	שיטת מדידה 1		מעמד הביניים (75%-125%) מההכנסה (החציונית)	שנה
	גודל כלל מעמד הביניים לפי הגדרת בנק ישראל	המעמד הבינוני- גבוה (125%-200%) מההכנסה (החציונית)		
55.1%	51.6%	23.5%	28.1%	2002
53.9%	50.2%	24.0%	26.2%	2003
52.1%	49.7%	23.3%	26.4%	2004
52.5%	49.3%	23.1%	26.2%	2005
52.5%	49.8%	23.0%	26.8%	2006
53.2%	50.3%	23.4%	26.9%	2007
53.0%	49.6%	22.9%	26.7%	2008
52.9%	49.7%	23.1%	26.6%	2009
54.3%	50.8%	23.6%	27.2%	2010
53.5%	50.2%	23.3%	26.9%	2011

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

תרשים 3 מראה כי ההכנסה הממוצעת של כל אחת משתי הקבוצות – מעמד הביניים והמעמד הבינוני-גבוה – עלתה בין 2002 ל-2011 בכ-20 אחוז. יתרה מכך, שיעורי הגידול בהכנסה בקרב הקבוצות הללו גבוהים מאלה של העשירים (17 אחוז) והעניים (14 אחוז).

תרשים 3
הכנסה חודשית ממוצעת לנפש מתוקנת
 לפי מעמד כלכלי, בשקלים של 2001

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

אלא שאם מצבו הכלכלי של מעמד הביניים אכן השתפר במהלך העשור האחרון, השאלה המתבקשת היא מה גרם דווקא לבני אותו מעמד לצאת לרחובות ולהפגין בקיץ 2011.

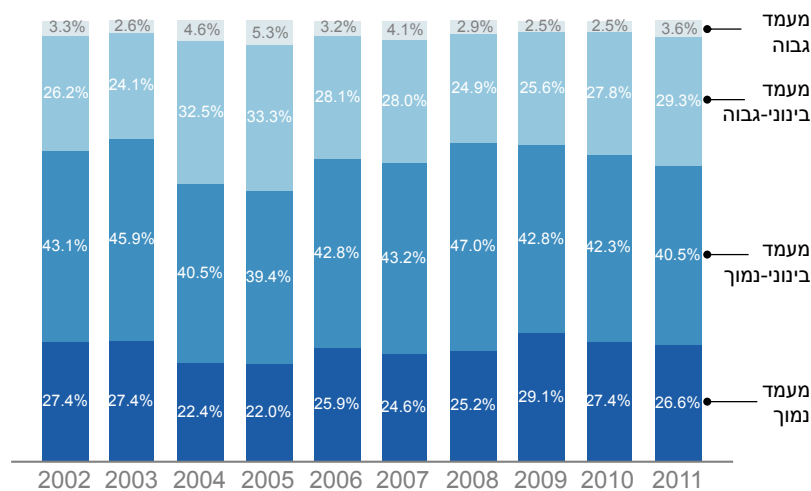
כדי לענות על השאלה, וגם לצורך ההשוואה, יושמה במחקר זה שיטה חדשה⁵ להגדרת מעמד הביניים (להלן: "שיטת הערבוב"). השיטה מאפשרת לזהות מעמדות בחברה מסוימת במקרים שבהם מספר הקבוצות באוכלוסייה והמאפיינים שלהן אינם מוגדרים מראש. באמצעות אלגוריתם מתמטי שפותח לצורך זה, השיטה בוחרת את המודל שמספר הקבוצות בו הוא המתאים ביותר לאוכלוסייה נתונה. במקרה זה, התוצאות מצביעות על קיומם של ארבעה מעמדות בחברה הישראלית.⁶

⁵ על פי מודל הערבוב שהציעו McLachlan and Peel (2000).

⁶ מספר הקבוצות נקבע באמצעות Bayesian and Akaike information criteria. בחלוקה לחמש קבוצות, אחת הקבוצות כללה פחות מאחוז אחד מהאוכלוסייה. בחלוקה לשלוש קבוצות, קבוצת העניים כללה 35-45 אחוז מהאוכלוסייה, מעמד הביניים – 47-52 אחוז, וקבוצת העשירים כללה 7-13 אחוז.

כלומר, מעמד הביניים אינו עשוי מקשה אחת אלא נחלק לשתי קבוצות: מעמד ביניים נמוך ומעמד ביניים גבוה, וההבדלים ביניהם משמעותיים. תרשים 4 ממחיש את השינויים בגודל הקבוצות במהלך השנים 2002–2011 על פי שיטת הערבוב. אפשר לראות כי שני המעמדות הנמוכים הצטמצמו על חשבון המעמדות הגבוהים, וכי חלקן היחסי של שתי הקבוצות האמצעיות גדל בכ-0.5 אחוז, אם כי אין מדובר בשינוי מובהק סטטיסטית. תמורות אלו מצביעות לכאורה על שיפור המצב, אך כפי שמוכיח תרשים 5, היחס בין ההכנסות הריאליות של שתי הקבוצות האמצעיות עלה בין השנים 2002 ו-2005, ולמרות הירידה שחלה לאחר מכן לא שב לרמתו בתחילת התקופה. במילים אחרות, לאורך התקופה המרחק בין הקבוצות גדל, והמעמד הבינוני הנמוך נעשה עני יותר ביחס למעמד הבינוני הגבוה. נמצא כי המעמד הבינוני הנמוך כולל את משקי הבית שהכנסותיהם נעו בין 1,950 ל-5,100 שקלים לנפש מתוקנת (לפי נתוני שנת 2011, במחירים שוטפים), כלומר, בין 50 ל-130 אחוז מההכנסה החציונית באוכלוסייה; ואילו בעלי הכנסות של יותר מ-5,100 שקלים אך פחות מ-12,540 שקלים לנפש מתוקנת (עד 320 אחוז מההכנסה החציונית) משתייכים למעמד הבינוני הגבוה.

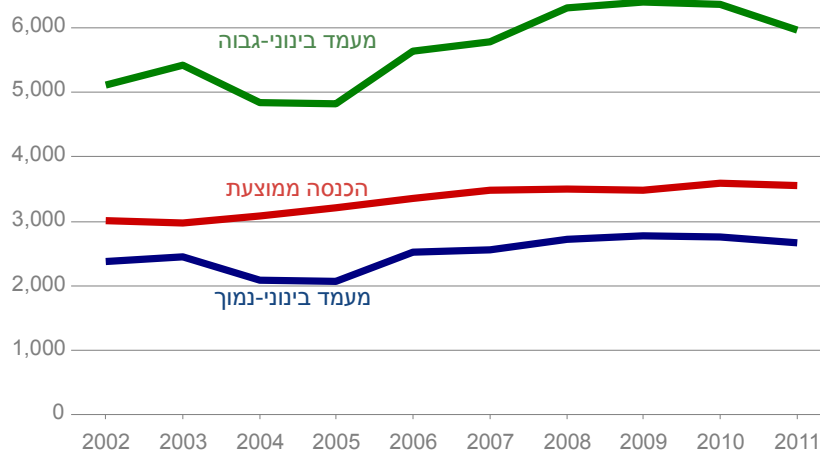
תרשים 4
התפלגות האוכלוסייה בישראל לפי מעמד כלכלי, 2002–2011
לפי מודל הערבוב

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

תרשים 5
ההכנסה החודשית הממוצעת של מעמד הביניים, 2002–2011

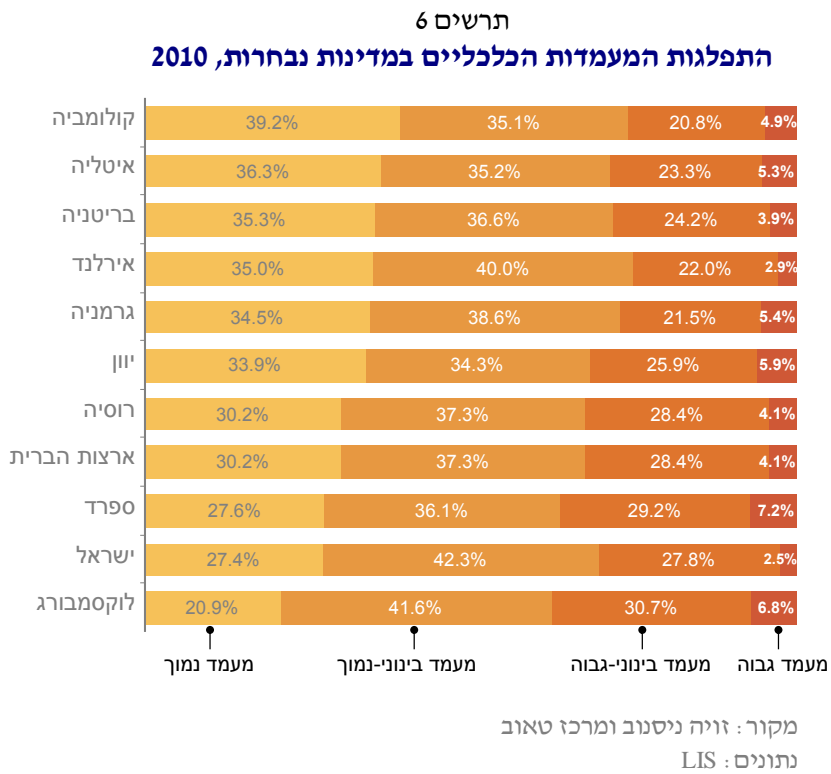
לנפש מתוקנת, בשקלים של 2001

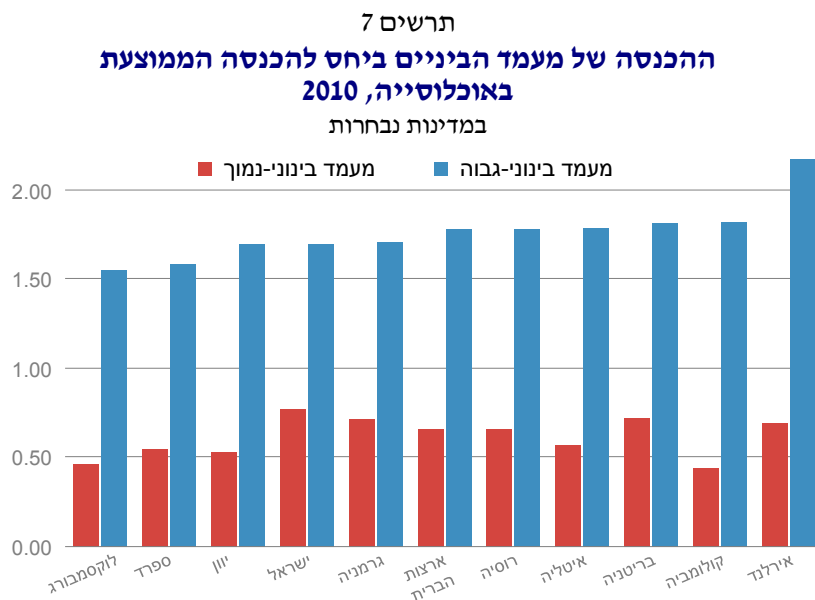
מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

תרשים 6 מציג השוואה בין ישראל למדינות אחרות לפי סדר יורד של שיעור העניים באוכלוסייה, על בסיס נתוני שנת 2010 ממאגר LIS (Luxemburg Income Study).⁷ קבוצת העשירים הגדולה ביותר וקבוצת העניים הקטנה ביותר נמצאו בלוקסמבורג. במרבית המדינות המעמד הבינוני הנמוך הוא הגדול ביותר. מעמד הביניים בישראל (חיבור של שתי הקבוצות האמצעיות בתרשים 6) הוא השני בגודלו לאחר לוקסמבורג, אך התרשים ממחיש כי הדבר בא על חשבון גודלה של קבוצת העשירים, שבישראל היא הקטנה ביותר מקרב 11 המדינות הנכללות בהשוואה.

⁷ כמה מהמדינות שנתוניהן מצויים במאגר ה-LIS (2010) אינן נכללות במדגם זה, שכן מודל ארבע הקבוצות אינו מותאם למבנה המעמדי שלהן. לדוגמה, נמצא כי ביפן ובסלובניה האוכלוסייה אינה נחלקת ליותר משלוש קבוצות. לגבי אותן מדינות שנכללו בניתוח, הרי שמודל ארבע הקבוצות הוא לאו דווקא המיטבי, אך אפשר ליישמו במידת הצורך.

לפי התוצאות המתוארות בתרשים 7, במרבית המדינות הכנסת המעמד הבינוני הגבוה נמצאת בטווח של 160–180 אחוז מההכנסה הממוצעת. באירלנד מעמד זה הוא העשיר ביותר ביחס לממוצע ההכנסה של אוכלוסיית המדינה. ההכנסה של המעמד הבינוני הנמוך במרבית המדינות נעה סביב 50–70 אחוז מההכנסה הממוצעת, אולם בישראל, בבריטניה ובגרמניה מעמד זה עשיר מעט יותר.

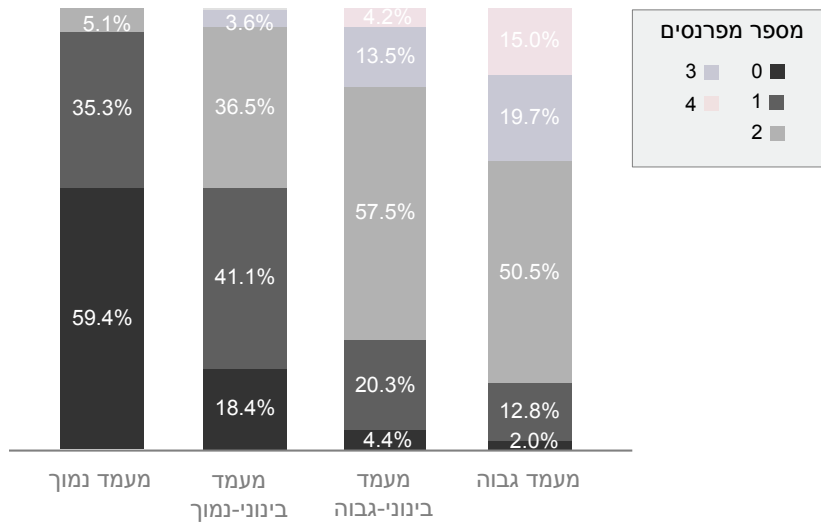
מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב

נתונים: LIS

2. המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של מעמד הביניים

בתרשימים 8–15 מוצגים המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים בחלוקה לארבעת המעמדות בישראל, לפי נתוני שנת 2011. התרשימים ממחישים את ההבדלים הבולטים בין המעמדות כמעט בכל מאפיין שנבחן. אחד המאפיינים החשובים ביותר הוא מספר המפרנסים (בני 15 ומעלה המתגוררים במשק הבית ומשתתפים בכוח העבודה) (תרשים 8). בממוצע, בקרב משקי הבית העניים יש פחות מ-0.5 מפרנסים; במעמד הבינוני הנמוך – 1.3; במעמד הבינוני הגבוה – 1.9; ובקרב העשירים יש יותר משני מפרנסים.

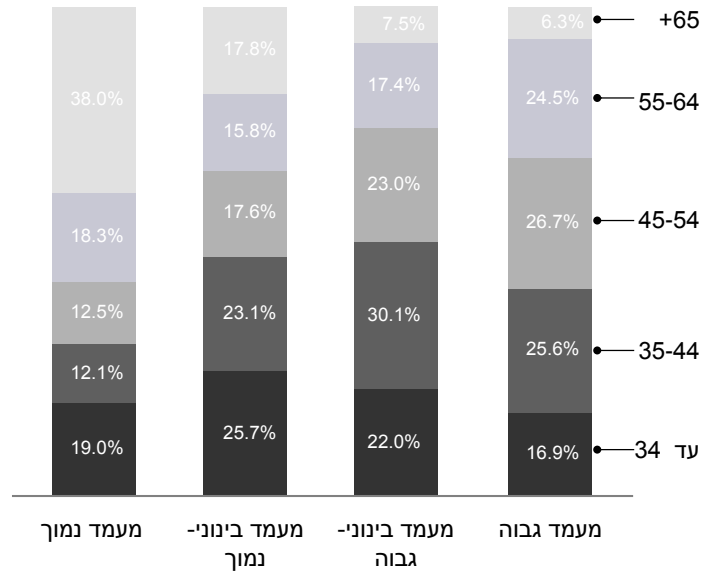
תרשים 8
התפלגות משקי הבית לפי מספר מפרנסים, 2011
 לפי מעמד כלכלי

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

מבחינת גילו של ראש משק הבית (תרשים 9), המעמד הבינוני הנמוך כולל יותר מבוגרים (בני 55 ויותר), ואילו למעמד הבינוני הגבוה משתייכים יותר ראשי משפחות בני 35–54. המעמד הבינוני הגבוה הוא המעמד הצעיר ביותר (45 בממוצע), וגיל ראשי הבית בו נמוך כמעט בשלוש שנים בממוצע מהמעמד הבינוני הנמוך. קבוצת העניים היא הקבוצה המבוגרת ביותר (יש בה המספר הגדול ביותר של ראשי משק בית בני 55 ומעלה). ראשי משק הבית המשתייכים למעמד הבינוני הנמוך מבוגרים בשנה מאלה המשתייכים לקבוצת העשירים. המסקנה היא כי הסיכוי להשתייך לקבוצות בעלות רמת הכנסה גבוהה עולה עד גיל מסוים, ולאחר מכן יורד.

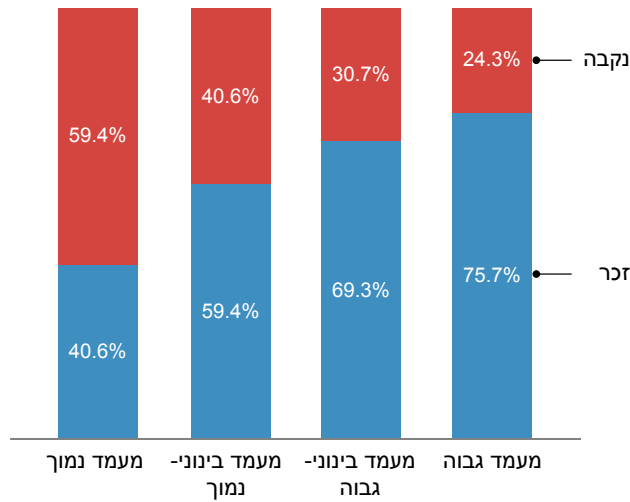
תרשים 9
התפלגות משקי הבית לפי גיל ראש משק הבית, 2011
 לפי מעמד כלכלי

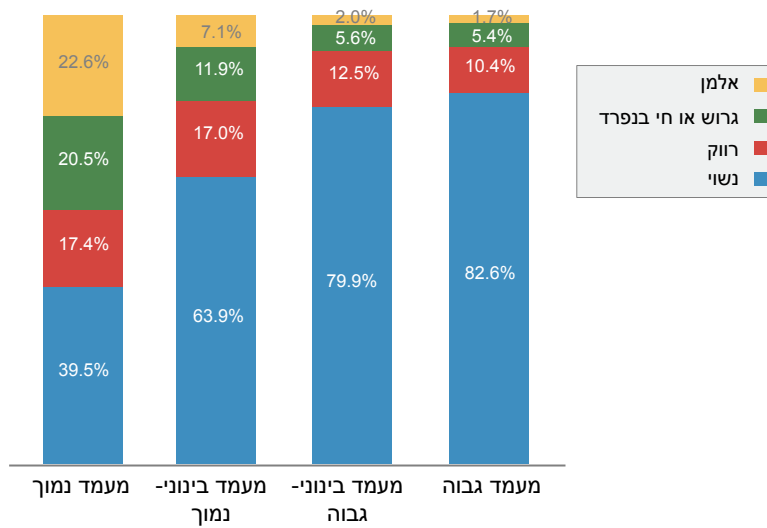
מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

ההבדלים בקבוצות ההכנסה לפי מגדר (תרשים 10) משקפים את העובדה שמשקי בית שבראשם עומדות נשים מונים ברובם מפרנס אחד בלבד, וליתר דיוק מפרנסת אחת: אלמנות, אימהות חד-הוריות ונשים חרדיות. כך לדוגמה, נמצא כי שליש מהנשים העומדות בראש משקי הבית העניים הן אלמנות. מכאן עולה כי למספר המפרנסים במשק הבית יש חשיבות גם מההיבט המגדרי. ההשפעה של מאפיין זה ניכרת גם בפילוח הנתונים לפי מצב משפחתי (תרשים 11): בקרב זוגות נשואים גוברים הסיכויים להשתייך לקבוצות בעלות רמת הכנסה גבוהה.

תרשים 10
התפלגות משקי הבית לפי מין ראש משק הבית, 2011
 לפי מעמד כלכלי

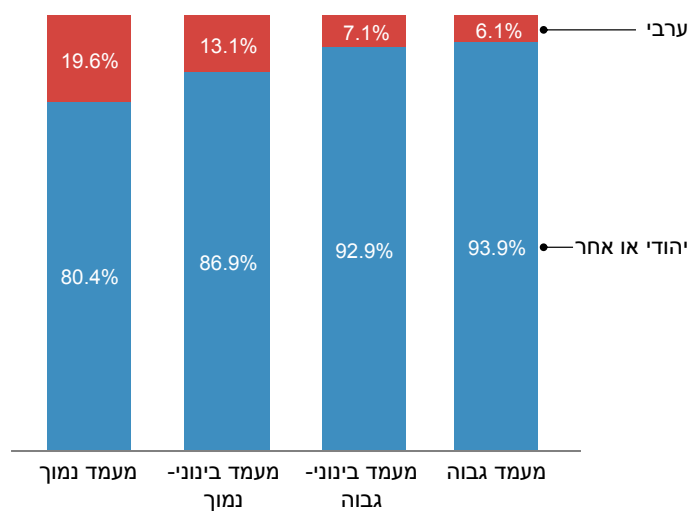
תרשים 11
התפלגות משקי הבית לפי המצב המשפחתי של ראש משק הבית, 2011
 לפי מעמד כלכלי

מקור (לשני התרשימים): זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים (לשני התרשימים): הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

משתנה חשוב נוסף הוא לאום. כפי שניכר בתרשים 12, הערבים בישראל משתייכים יותר לקבוצות בעלות רמת הכנסה נמוכה. גם כאן משתקפת חשיבות מספר המפרנסים במשפחה, שכן לפי הממצאים רק ב-31 אחוז ממשקי הבית הערביים יש יותר ממפרנס אחד.

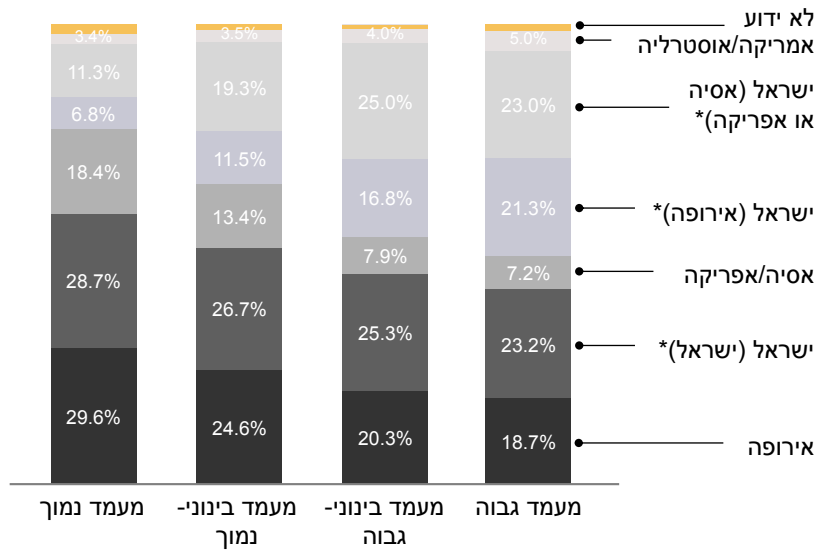
תרשים 12
התפלגות משקי הבית לפי לאום ראש משק הבית, 2011
 לפי מעמד כלכלי

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

תרשים 13 מציג את החלוקה לקבוצות הכנסה לפי יבשת לידה. נמצא כי בקרב ילידי אפריקה ואסיה הסיכוי להשתייך למעמדות הנמוכים גבוה יותר, אולם בקרב ילדיהם שנולדו בישראל גובר הסיכוי להימנות עם המעמדות הגבוהים. בהקשר זה חשובה העובדה שראשי משקי בית שאינם ילידי ישראל היו, או עודם, עולים חדשים הנתקלים בקשיי קליטה, ועל רקע זה רמת חייהם בדרך כלל נמוכה יחסית.

תרשים 13
התפלגות משקי הבית לפי יבשת הלידה של ראש משק הבית, 2011
 לפי מעמד כלכלי

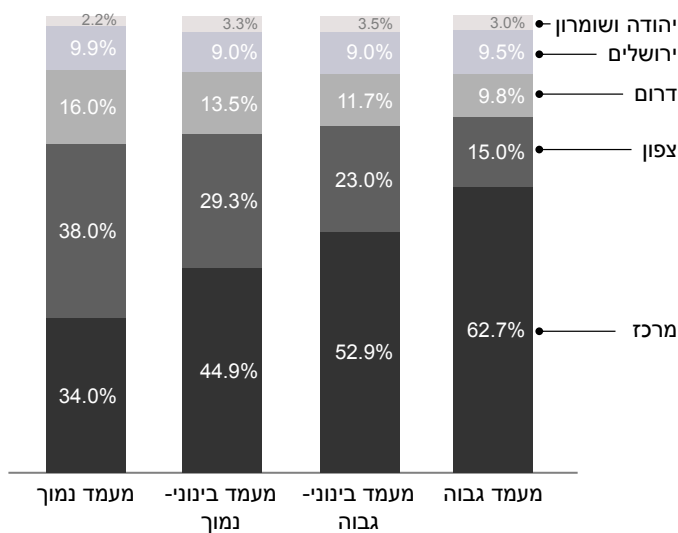

* הסוגריים מציינים את יבשת הלידה של אבי ראש משק הבית
 מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

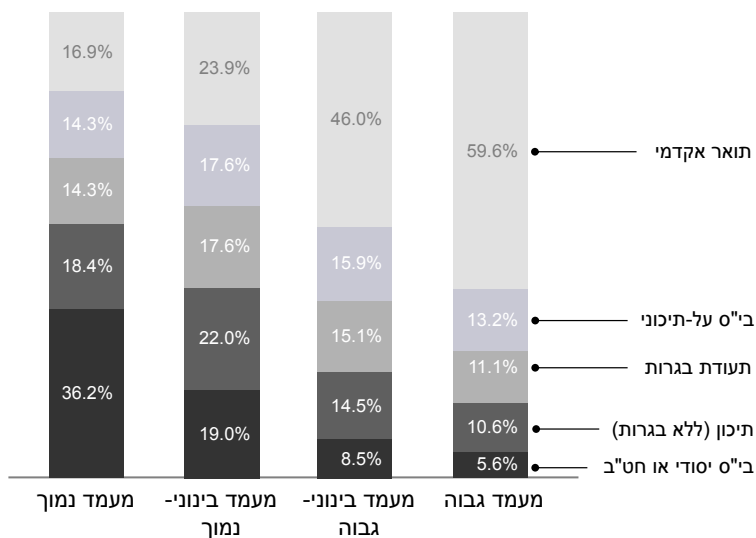
מבחינת מקום המגורים (תרשים 14), תושבי המרכז הם בעלי סיכויים גבוהים יותר להימנות עם המעמדות הגבוהים בהשוואה למשקי בית המתגוררים בצפון הארץ ובדרומה.

תרשים 15 מציג את רמת ההשכלה של ראש משק הבית על פי סוג תעודת הלימודים האחרונה שלו. ניתן להבחין כי קבוצת העשירים היא גם הקבוצה המשכילה ביותר ביחס לקבוצת העניים, שבה מרוכז השיעור הגבוה ביותר של ראשי משקי בית שלא למדו בבית ספר תיכון.

תרשים 14
התפלגות משקי הבית לפי מחוז המגורים, 2011
 לפי מעמד כלכלי

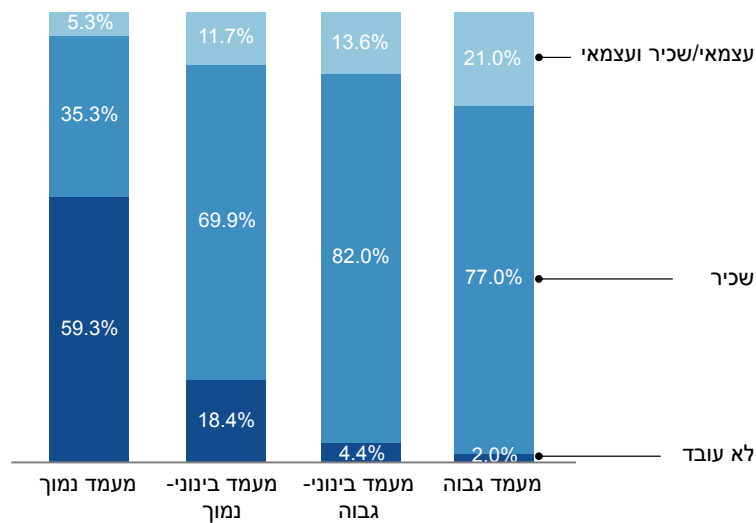
תרשים 15
התפלגות משקי הבית לפי תעודה אחרונה של ראש משק הבית, 2011
 לפי מעמד כלכלי

מקור (לשני התרשימים): זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים (לשני התרשימים): הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

מבחינת העיסוק, כ-59 אחוז מראשי משקי הבית העניים אינם עובדים כלל (תרשים 16). נתון בולט הוא כי הנתח היחסי של העצמאים גדל ככל שהמעמד הכלכלי גבוה יותר.

תרשים 16
התפלגות משקי הבית לפי מעמד בעבודה של ראש משק הבית, 2011
 לפי מעמד כלכלי

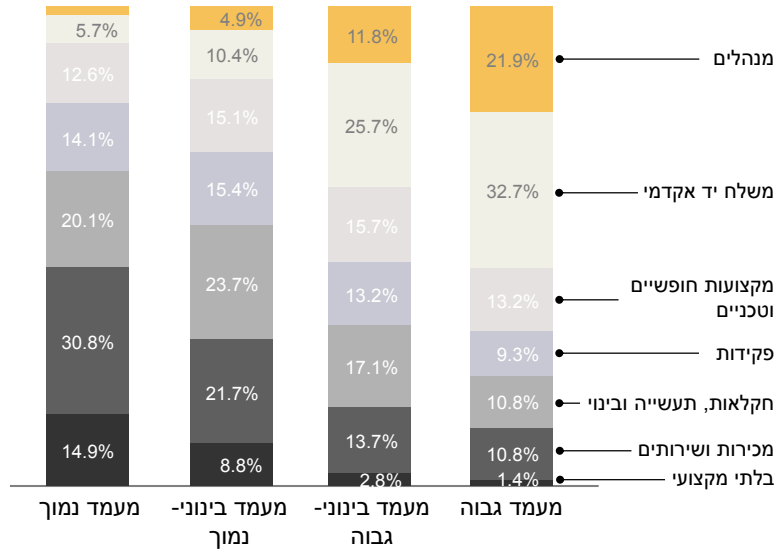

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

תרשים 17 מראה כי יותר ממחצית מראשי משקי הבית העשירים העובדים הם מנהלים ובעלי משלח יד אקדמי.

תרשים 17
התפלגות משקי הבית לפי משלח היד של ראש משק הבית, 2011

לפי מעמד כלכלי, משקי בית שהעומד בראשם עובד

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

אמידת ההסתברויות⁸ של משקי הבית להשתייך לכל אחת מקבוצות ההכנסה לפי מבחר גורמים סוציו-דמוגרפיים מגלה כי לראשי משקי בית שהם ילידי אפריקה יש סיכוי גבוה יותר להשתייך לקבוצות בעלות רמת הכנסה נמוכה לעומת ילידי יבשות אחרות, ואילו ליוצאי אירופה יש יותר סיכוי להשתייך למעמדות גבוהים. זאת ועוד, למשק בית המתגורר במרכז ושראש המשפחה בו הוא גבר, עצמאי או בעל משלח יד אקדמי, יש סיכוי גבוה יותר להשתייך לקבוצות בעלות רמת הכנסה גבוהה. לעומת זאת, סיכוייהם של גמלאים, עולים (מי שהגיע ארצה לאחר 1990), ערבים ומשקי בית המתגוררים בצפון הארץ להימנות עם קבוצות בעלות רמת הכנסה נמוכה גבוהים יותר. כל ילד נוסף עד גיל 18 מגדיל את ההסתברות של משק

⁸ אמידה מסוג ordered probit. זוהי שיטה שאומדת את ההשפעה של כל מאפיין על הסיכוי להשתייך למעמד גבוה יותר.

הבית להשתייך למעמדות הנמוכים. לעומת זאת, כל שנת לימודים נוספת מפחיתה הסתברות זו. זוגות נשואים הם בעלי סיכוי גדול יותר להשתייך למעמדות הגבוהים, אם כי משפחות צעירות נוטות יותר להשתייך לקבוצות בעלות רמת הכנסה נמוכה. לוח 2 מציג את ההבדלים בהסתברויות חזויות של המעמדות לפי משתנים סוציו-דמוגרפיים שונים. בחישוב ההסתברויות נבדקה ההשפעה של כל משתנה על משק בית בעל מאפיינים ממוצעים, והאחוזים בכל עמודה מייצגים את ההבדל בסיכויים להיכלל במעמד מסוים בין קבוצת אוכלוסייה אחת לאחרת.⁹ נתוני הטבלה מעלים כי שלוש קבוצות אוכלוסייה בולטות בהשתייכותן בעיקר לקבוצת העניים:¹⁰ ערבים, חרדים ועולים. מעצם הגדרתם של משקי בית כמשתייכים לקבוצת אוכלוסייה אלו פוחתים סיכוייהם להשתייך למעמדות הגבוהים, ואף למעמד הבינוני הנמוך.

לוח 2. ההשפעות החזויות של משתנים סוציו-דמוגרפיים* על הסיכוי להיכלל במעמדות כלכליים שונים

עבור משפחות בעלות מאפיינים ממוצעים

מאפיינים של ראש משק הבית	עניים	מעמד בינוני-נמוך	מעמד בינוני-גבוה	עשירים
גבר	-12.0%	-1.0%	12.0%	1.0%
עצמאית	-2.0%	-0.3%	2.0%	0.2%
גמלאית	3.0%	0.3%	-3.0%	-0.4%
עולה	15.0%	-0.9%	-13.0%	-1.0%
ערביה	18.0%	-2.0%	-15.0%	-1.0%
יליד/ת אפריקה**	3.0%	0.2%	-3.0%	-0.3%
יוצא/ת אירופה**	-4.0%	-0.8%	4.0%	1.0%
תושב/ת המרכז***	-6.0%	-1.0%	6.0%	1.0%
תושב/ת הצפון***	5.0%	0.4%	-5.0%	-1.0%
נשוי/נשואה	-16.0%	-0.7%	15.0%	2.0%

⁹ לדוגמה, הסיכוי של משק בית שבראשו עומד גבר להיות במעמד העניים קטן ב-12 אחוז מזה של משק בית שבראשו עומדת אישה.

¹⁰ ההבדלים בהסתברויות החזויות לפי שלושת הגורמים הללו (השפעות שוליות, לאחר אמידת ordered probit) הם חיוביים במקרה של קבוצת העניים בלבד.

לוח 2. (המשך) ההשפעות החזויות של משתנים סוציו-דמוגרפיים* על הסיכוי להיכלל במעמדות כלכליים שונים עבור משפחות בעלות מאפיינים ממוצעים

מאפיינים של ראש משק הבית	עניים	מעמד בינוני-נמוך	מעמד בינוני-גבוה	עשירים
חרדית	42.0%	-18.0%	-23.0%	-1.0%
בעלת משלח יד אקדמי	-14.0%	-7.0%	17.0%	3.0%
שנות לימוד (השפעה עבור כל שנה)	-1.0%	-0.2%	1.0%	0.1%
ראש משפחה צעירה	7.0%	1.0%	-7.0%	-1.0%
ילדים עד גיל 18 (השפעה עבור כל ילד)	2.0%	0.3%	-2.0%	-0.3%

* כל המקדמים מובהקים סטטיסטית.

** בהשוואה לילידי אסיה וליילידי ישראל שאביהם יליד ישראל, אסיה או אפריקה

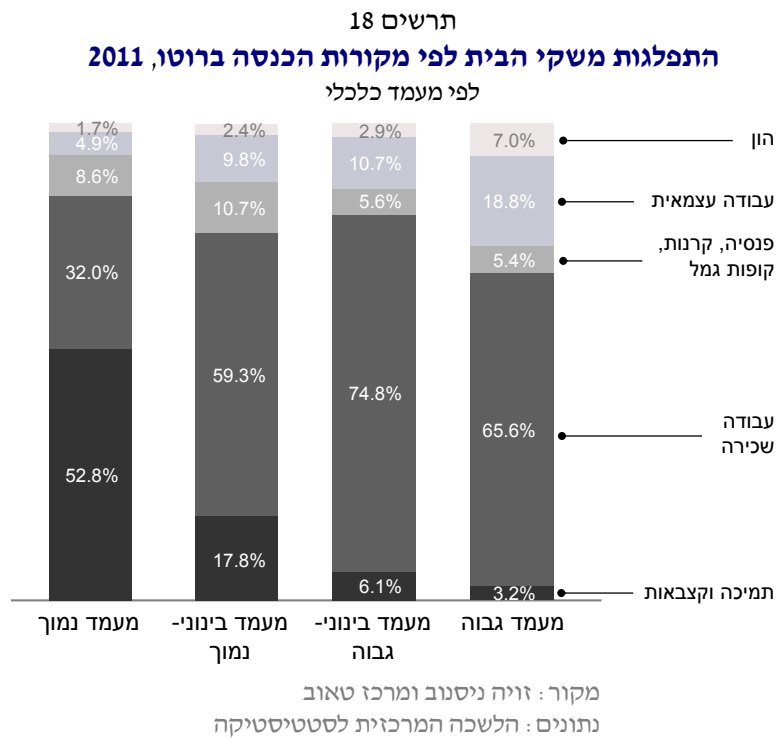
*** בהשוואה לתושבי הדרום

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב

נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

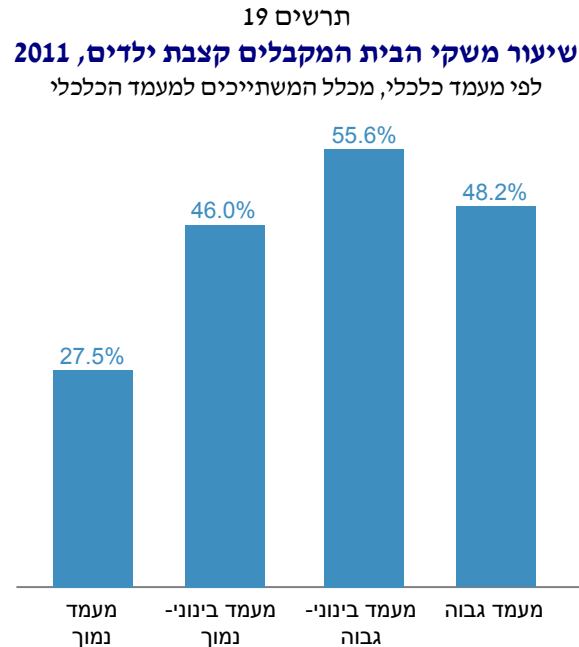
3. מקורות ההכנסה של משקי הבית, לפי מעמד כלכלי

הקיצוץ האחרון בקצבאות הילדים נכנס לתוקפו באוגוסט 2013 ועורר סערה גדולה. יש הטוענים כי הקיצוץ יפגע במעמד הביניים ויוריד חלק מהמשפחות אל מתחת לקו העוני. על פי המוסד לביטוח לאומי, קיצוץ קצבאות הילדים "מהווה צעד מנוגד להפחתת ממדי העוני ואי השוויון", שכן בעקבות הקיצוץ שיעור הילדים העניים יזנק בכ-4 אחוזים ("הארץ", 2013). בפרק הנוכחי תיבחן, בין השאר, השפעת קצבאות הילדים על הסתברותם של משקי בית להשתייך למעמד הביניים. תרשים 18 מציג את התפלגות מקורות ההכנסה בחלוקה לפי מעמדות, על פי נתוני שנת 2011. התרשים ממחיש כי מקור ההכנסה הגדול ביותר בקרב קבוצת העניים הוא תמיכה וקצבאות, ואילו משקי בית המשתייכים לשאר הקבוצות מתפרנסים בעיקר מעבודה שכירה. כצפוי, שיעור ההכנסה הגבוה ביותר מהון ומעבודה עצמאית הוא בקרב העשירים.

כפי שאפשר לראות בתרשים 19, השיעורים הגבוהים ביותר של משקי הבית המקבלים קצבת ילדים נמצאו דווקא במעמדות הגבוהים. התוצאות המוצגות בתרשים 9 בפרק 2 יכולות לשמש הסבר לממצא זה: כפי שצוין שם, קבוצת העניים היא הקבוצה המבוגרת ביותר, לכן בחלק גדול ממשקי הבית המשתייכים למעמד זה הילדים בני יותר מ-18. לעומת זאת, בקרב המעמד הבינוני הגבוה, שהוא המעמד הצעיר ביותר, שיעור משקי הבית שיש בהם ילדים עד גיל 18 הוא הגבוה ביותר. למרות האמור לעיל, נמצא כי ההכנסות מקצבת ילדים גבוהות יותר בקרב מקבלי הקצבאות הנמנים עם המעמדות הנמוכים (תרשים 20). הסיבה לכך היא מספרם הגדול יותר בממוצע של ילדים במשק הבית בקרב המעמדות הנמוכים, שאליהם משתייכים יותר ערבים וחרדים. במילים אחרות, בקרב קבוצות בעלות רמת הכנסה גבוהה שיעור משקי הבית שיש בהם ילדים גבוה יותר, אולם מספר

הילדים הממוצע בקרב משקי הבית שיש בהם ילדים גבוה יותר אצל קבוצות בעלות רמת הכנסה נמוכה.

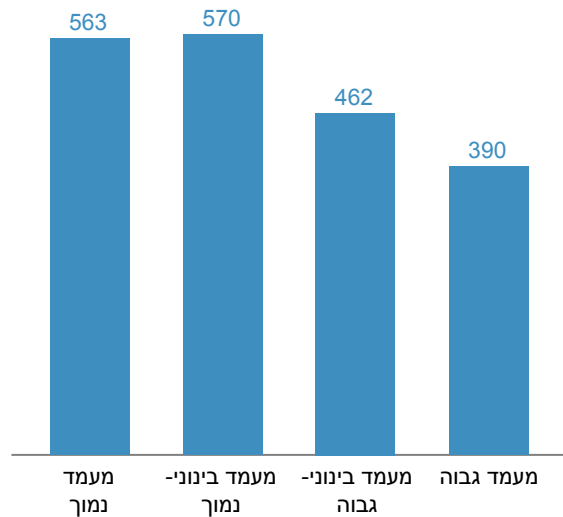

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

אמידת ההסתברויות¹¹ תומכת בתוצאות המוצגות בתרשים 19 ומראה כי למשקי בית המקבלים סכומים גבוהים יחסית מקצבאות הילדים יש סיכוי גבוה יותר להיות שייכים לקבוצות בעלות רמת הכנסה נמוכה (תרשים 20).

¹¹ כדי לבחון את השפעת הקצבה, הוחלף המשתנה "מספר ילדים עד גיל 18" במשתנה "קצבת ילדים" באמידת ההסתברויות של משקי הבית להשתייך לכל אחת מקבוצות ההכנסה לפי מבחר גורמים סוציו-דמוגרפיים, כפי שבוצע בפרק הקודם. לפי התוצאות, ניתן להסיק כי מקבלי קצבה גבוהה נוטים להשתייך למעמדות הנמוכים.

תרשים 20
הכנסה ממוצעת מקצבת ילדים, 2011
 לפי מעמד כלכלי, בקרב מקבלי הקצבה, בשקלים של 2011

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

השיטה הפשוטה ביותר לבדוק את השפעת הקצבה על הפערים בהכנסות היא לנתח את רמת ההכנסות לפני קבלת הקצבה ולאחר הקבלה ולהשוות בין התוצאות. ההבדלים ברמת הדו-קוטביות בקרב ההכנסות נטו בתוספת קצבת ילדים ובלעדיה נמצאו מובהקים סטטיסטית רק בשנים 2002–2003, כלומר לפני שינוי המדיניות לגבי קצבאות הילדים בשנת 2003 ולפני ביטול ההטבות שהעניק "חוק הפרט". משנת 2004 ואילך, ההבדלים במדד הדו-קוטביות לפני ואחרי הקצבה נעשים לא משמעותיים.¹² ההבדלים ברמת אי השוויון, הנמדדים במדד גיני, נעשים לא מובהקים שנה אחר כך, ב-2005. המסקנה העולה מכך היא כי מאז הקיצוץ, שנכנס לתוקפו ביוני 2003, קצבת הילדים אינה תורמת לצמצום הפערים בהכנסות.¹³

¹² במדד ההכנסות ברוטו ההבדלים לא היו מובהקים לאורך כל התקופה.
¹³ עם זאת, אין להסיק מכך שהקיצוץ הנוסף לא יוביל לעלייה ברמת הדו-קוטביות בעתיד.

לעומת זאת, הוכח כי קצבת הזקנה תורמת לצמצום פערים בין עשירים לעניים, וההבדלים ברמת הדו-קוטביות בהכנסות לפני קצבה זו ואחריה נמצאו מובהקים סטטיסטית לאורך כל התקופה. יתרה מכך, כמוצג בלוח 3, לפי נתוני שנת 2011, לו לא הייתה ניתנת קצבת זקנה, הירידה היחסית בהכנסות הייתה ניכרת יותר מאשר במקרה של ביטול קצבת ילדים, בייחוד בקרב המעמדות הנמוכים.

לוח 3. שיעור הירידה בהכנסות בלי קצבת ילדים ובלי קצבת זקנה, 2011

השינוי היחסי בהכנסה		מעמד
בלי קצבת זקנה	בלי קצבת ילדים	
-30.0%	-4.2%	נמוך
-7.0%	-2.7%	ביניים-נמוך
-1.9%	-1.4%	ביניים-גבוה
-0.8%	-0.5%	גבוה

מקור: זויה ניסנוב ומרכז טאוב

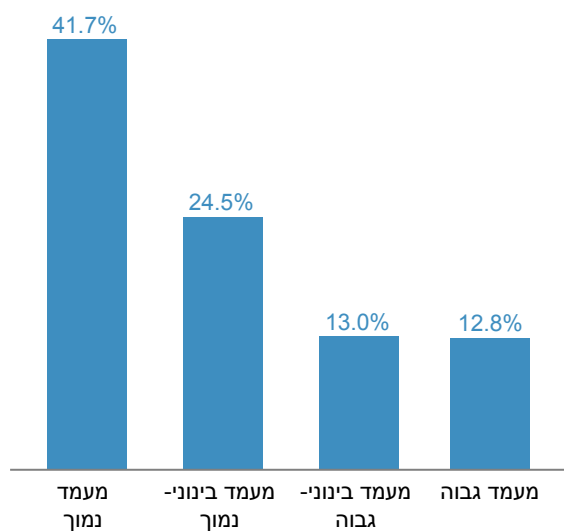
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

תרשים 21 מראה כי השיעורים הגבוהים ביותר של מקבלי קצבת הזקנה משתייכים למעמדות הנמוכים, ואילו ההכנסות הגבוהות ביותר מקצבה זו (מבין מקבלי הקצבה) נרשמות בקרב משקי הבית המשתייכים למעמד הביניים (תרשים 22). התוצאות משקפות את העובדה כי שיעור האוכלוסייה המבוגרת בקרב המעמדות הנמוכים גבוה יותר. עם זאת, בקרב העניים יש יותר אלמנים ואלמנות לעומת מעמד הביניים, המונה יותר זוגות, לכן בחישוב לפי משק בית הכנסתם הממוצעת מקצבת זקנה נמוכה יותר.

תרשים 21

שיעור משקי הבית המקבלים קצבת זקנה, 2011

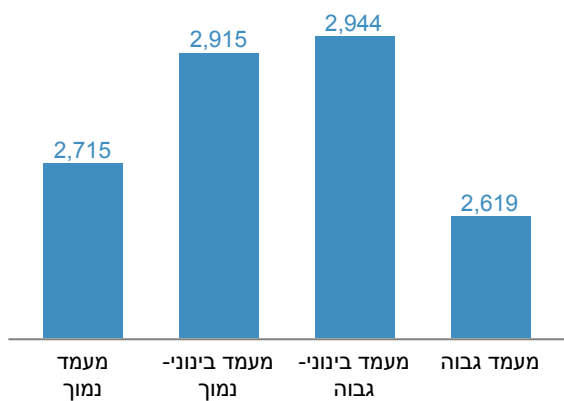
מכלל המשתייכים למעמד הכלכלי

תרשים 22

הכנסה ממוצעת מקצבת זקנה, 2011

בקרב מקבלי הקצבה, בשקלים של 2011

מקור (לשני התרשימים): זויה ניסנוב ומרכז טאוב
 נתונים (לשני התרשימים): הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

4. מסקנות

תוצאות המחקר הנוכחי מעידות על עלייה ברמת הקיטוב בין עשירים לעניים בישראל לאורך השנים 2002–2011. הסיבה לכך טמונה בפערים בשיעורי הצמיחה של ההכנסה: בתקופת המיתון חוו העניים נסיגה ניכרת יותר בצמיחת ההכנסה, ולעומת זאת לאחר היציאה מהמיתון נהנו העשירים משיעורי צמיחה גבוהים יותר.¹⁴ נוסף על כך, נרשמה ירידה ביעילותם של המסים בצמצום הפערים בין עשירים לעניים.

ניתוח המסתמך על שיטות מדידה יחסיות מצביע על צמצום מעמד הביניים לאורך התקופה הנחקרת, לצד העלייה בהכנסתו הממוצעת. יש לציין כי מעמד הביניים הצטמצם בעיקר על חשבון התרחבות חלקם של העניים באוכלוסייה. לעומת זאת, השיטה החדשה שהוצגה בנייר זה מצביעה על עלייה בשיעור משקי הבית המשתייכים למעמד הביניים, אך עם זאת מראה שמעמד הביניים נעשה עני יותר. שני הממצאים מעידים על הרעת המצב: הצטמקות גודלו של מעמד הביניים, הנחשב גורם חיוני להתפתחות כלכלית, עלולה לפגוע ברווחת המשק, אולם הגדלתו על חשבון הירידה בהכנסותיו אינה מהווה פתרון.

הממצא העיקרי העולה מהמחקר הוא שבישראל מעמד הביניים אינו אחיד אלא מורכב משתי קבוצות נפרדות, הנבדלות זו מזו לא רק ברמת ההכנסה אלא גם במאפייניהן הסוציו-דמוגרפיים. לפיכך, אין זה נכון לחלק את אוכלוסיית ישראל לשלושה מעמדות בלבד. המטרה לטווח ארוך אמורה להיות איחוד של שתי הקבוצות האמצעיות למעמד ביניים אחד גדול וחזק. לשם כך יש להפחית את הפערים בין המעמד הבינוני הנמוך למעמד הבינוני הגבוה. על סמך התוצאות שהתקבלו מאמידת ההסתברות של משקי הבית להשתייך לכל אחת מקבוצות ההכנסה לפי מבחר גורמים סוציו-דמוגרפיים, המסקנה היא כי הגדלת מספר שנות הלימוד ושיפור ההכשרה המקצועית בקרב המעמד הבינוני הנמוך עשויים לתרום לצמצום המרחק בין שני המעמדות.

הגורם החשוב ביותר המשפיע על הפערים בין הקבוצות הוא מספר המפרנסים במשק הבית. חשיבותו של מאפיין זה משתלבת גם בהשפעתם של גורמים סוציו-דמוגרפיים נוספים, כגון דת, מגדר ראש משק הבית והמצב המשפחתי. זאת ועוד,

¹⁴ יש לסייג ולציין כי לקראת סוף התקופה הנחקרת (2010–2011) התהפך המצב: שיעור הצמיחה בקרב עניים בשנת 2010 היה גבוה יותר, ואילו בשנת 2011 העשירים הפסידו יותר.

מאפיין זה יכול לספק הסבר, לפחות חלקי, להסתברות הנמוכה ביותר של חרדים, ערבים ועולים להשתייך למעמד הביניים. גורם חשוב נוסף הוא מספר הילדים עד גיל 18, שגם הוא ממלא תפקיד משמעותי במצבם הכלכלי של חרדים וערבים. המדיניות המכוונת להגדלת מעמד הביניים צריכה לעודד השתתפות בכוח העבודה ולהציע הזדמנויות תעסוקתיות, בעיקר בקרב גברים חרדים ונשים ערביות, אך בד בבד יש צורך לספק הכשרה מתאימה ולדאוג לאכיפת חוק שכר המינימום, כדי להימנע מהגדלת הפערים בין המעמד הבינוני הנמוך למעמד הבינוני הגבוה ומירידה ברמת החיים הממוצעת במעמד הביניים בכללותו. השוואה בין-לאומית מראה כי במרבית המדינות שנבחנו, המעמד הבינוני הנמוך הוא הגדול ביותר. הייחוד של ישראל הוא השיעור הקטן ביותר של משקי בית המשתייכים לקבוצת העשירים. לבסוף, לא נמצאה הוכחה לסברה שקצבת ילדים תורמת לירידה ברמת הדו-קוטביות, לפחות לא מאז הקיצוץ ב-2003. לעומת זאת, קצבת זקנה הוכחה כמקור הכנסה יעיל יותר בצמצום הפערים בהכנסות. אולם יש לזכור כי בשונה מקצבת הזקנה, החשובה יותר למעמד הנמוך, כ-80 אחוז ממשקי הבית המקבלים את קצבת הילדים משתייכים למעמד הביניים. רצוי שממצא זה יובא בחשבון במסגרת שיקוליהם של קובעי המדיניות בבואם לתכנן את הקיצוץ הבא.

מקורות

בנק ישראל (2012), **דין וחשבון 2011**.

הארץ (2013), "הקיצוץ בקצבאות הילדים ייכנס לתוקפו היום; לפיד: מממשים את הבטחתנו לבוחרים", ליאור דטל, 20 באוגוסט 2013, haaretz.co.il/news/education/1.2101520

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקרי הכנסות 2001–2011.

Birdsall, Nancy (2010), *The (Indispensable) Middle Class in Developing Countries; or, The Rich and the Rest, Not the Poor and the Rest*, Working paper 207, Center for Global Development.

Deutsch, Joseph, Meital Hanoka, and Jacques Silber (2007), "On the Link between the Concepts of Kurtosis and Bipolarization," *Economics Bulletin*, Vol. 4, No. 36, pp. 1-6.

Easterly, William (2001), "The Middle Class Consensus and Economic Development," *Journal of Economic Growth*, Vol. 6. No. 4, pp. 317-335.

Foster, James E. and Michael C. Wolfson (2010), "Polarization and the Decline of the Middle Class: Canada and the U.S.", *Journal of Economic Inequality*, Vol. 8, No. 2, pp. 247-273 (appeared first in 1992, mimeo).

Landes, S. David (1998), *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*, Norton.

Luxembourg Income Study (LIS) Database (2010), lisdatacenter.org.

McLachlan, Geoffrey and David Peel (2000), *Finite Mixture Models*, Wiley press.

Thurow, Laster C. (1984), "The Disappearance of the Middle Class," *The New-York Times*, February 5, 1984.